

רשימות

הערות על גורל יהדות גרמניה

יוחנן בלוד

לסופה של יהדות גרמניה ושלפי עניות דעתי גם הטביע את חותמו על ישותה הרוחנית.

אם נצא מהנחת היסוד שהיהדות אינה רק דת קונפסיונאלית, כי אם 'גם' חטיבה אֶתנית, כלומר עם — ודאי יוצא-דופן, עם שהוא, לפי הבדיחה שאהב להשמיע פראנץ רוזנצווייג, דומה לכל העמים כפי ששופר דומה לחצוצרה; אך בכל זאת הוא עם, ומבחינה מסוימת נוקשה יותר בעממיותו מכל עם אחר (וגם על כך יעיד רוזנצווייג): הרי לך מסקנה בלתי נמנעת, שעם זה חי מחוץ לארצו, בפזורה, רק בהיותו בגלות ומתוך הבנתו העצמית כעם גולה.

הגלות היא סבל. היא מדכאת את קיומו של היהודי כיהודי, מרוששת ומנוונת אותו. ודאי אין לנתק את קיומו כיהודי מקיומו האנושי, כפשוטו, וברור שקיום אנושי זה נפגע קשה בגלות. על כן סביר, שיתאמץ היהודי למען הסרתן של המיגבלות האופיניות לגלות וכל זמן שאין הוא יכול לחזור לארצו — וכך היה המצב בראשית האמאנציפאציה — טבעי הוא שיילחם את מלחמת האמאנציפאציה: יתבע שוויון זכויות, את חירותו האישית, את מלוא אפשרויות החיים הניתנות בחברה המקיפה אותו. למעשה: שילוב.

אך שילוב מנוגד לגלות — והרי בגלל זה נתבע השילוב! אך אם כן, השילוב הורס את ייחוד הקיום היהודי, כי היהודי יכול להתקיים בפזורה רק כבתוך גלות. על כן עומד היהודי לפני דילמה: כיהודי הוא נדחף לבקש שוויון וחרות, אך בהנתן לו שוויון וחרות, הוא חדל להיות יהודי. לכן עלתה דרישת האמאנציפאציה בקנה אחד עם דרישת התבוללות וטמיעה. כל נצחון במלחמתו של היהודי להכרת זכויותיו הוא אמנם ובאמת נצחון — ויחד עם זה כניעה מוסתרת, צעד לקראת התחסלותו כיהודי.

מה המייחד את יהדות גרמניה? מבחינה פורמאלית ייחודה הוא בכך, שהיתה מעורבת במאוייה ותרבותה בסביבתה הלא-יהודית יותר מכל קיבוץ יהודי אחר מאז הגלות. רק יהדות ספרד יכולה להידמות אליה מבחינה זו, אך גם היא, כך נדמה לי, לא הגיעה לאותה מידה של טשטוש הגבולות. כל כך נזדווגה תרבות יהודי גרמניה לתרבות הגרמנית, עד שבנדבכים מסוימים, שהם דוקא המכריעים במהלך המאורעות ובמהותם, דרוש מאמץ של ניתוח חד כדי לעמוד על ההבדל חנה מה כאן 'יהודי' ומה 'גרמני', והצלחת המאמץ מפוקפקת. במידה שלא גשזרזר פעלם התרבותי של יהודי גרמניה בתרבות ארצם, נעשה בכל זאת לגוון מיוחד של תרבות גרמניה בתקופה החדשה, או לדמות שולית מיוחדת בה; מין הרכבה, שאמנם מכירים בייחודה, אלא שהיא עצמה נעשתה לחלק בלתי נפרד מן הנוף החברתי-רוחני הכללי.

אך ההשוואה עם יהדות ספרד מזכירה גם את צדיקה. לא היה לקיבוץ הגלות קץ טראגי כמו לשני קיבוצים אלה, יתכן כי שורר כאן חוק היסטורי. יש לפחות לבדוק את ההנחה שמידת ההזדווגות של קיבוץ יהודי לסביבתו עלולה (אם לנקוט לשון זהירה) גם להגביר את איבת הסביבה, עד כדי שאיפתה ההחלטית להקיא. אגב, נראה לי שבגלגול-מה פועל חוק זה גם לגבי קיומנו בארץ-ישראל כיום: כמיעוט דתי, מסיוג בעצם היותו אנורמלי מבחינה מדינית, היינו נסבלים; אך דוקא השתלבותנו כמדינה בתוך המדינות הסמוכות, על תביעת הנורמאליזאציה וההתקרבות הטמונה בכך, נדחית בתוקף. אך לא כאן המקום להשוואות. אנסה רק לציין קו אחד מאותו מכניזם הפועל כנראה בעת שילוב מרבי של קיום יהודי בתוך תרבות לא-יהודית, שתרם

היא יהדות בורחת, הנשארת כבולה במעגל הש-
דים של הבריחה — בורחת, גורמת איבה, מוסיפה
לברוח בלי להגיע לטמיעה המבוקשת, וחוזר
הלילה.

לכן היתה יהדותה של יהדות גרמניה בסופו
של דבר במידה רבה מאד בכואת האיבה והשלי-
לה. מכאן שעמדה בסימן החיסול האלים, שלא
בא עליה באקראי, עקב 'צירוף מאורעות אמלל'
ולא הכרחי. החיסול האלים בא במרוצת התהליך
ההיסטורי במקומה של ההתחסלות-מתוך-הסבר-
ורצון או נוסף לה. ומהי תודעת יהדות זאת,
שהרכיב היהודי שבה צומח מן האיבה ונדחף
לחיסול? היא 'תודעה אומללה', תודעה קרועה/
במושגי הגל. במהותה היא חותרת ביאוש להת-
פשרות בין הניגודים שלביניהם נקלעה. אך
ההתפשרות הזאת היא בלתי מציאותית, כי גור-
מיה מנוגדים לפשרה. יש כאן רצון להתפייסות
נכנעת, שגם כניעתה אינה מתקבלת. משהו מרוח
הפשרה האמללה הזאת מרחף עד היום על יהודי
גרמניה.

ב

שמא יאמרו כי מפחית אני ממהותה ומגדולתה
של יהדות גרמניה. בגדוליה, ולא רק בגדוליה,
בעצם המבוי הסתום הצליחה ליצור ערכים ומפע-
לים יהודיים חיוביים שאין לומר עליהם שהם פרי
האיבה או השלילה. אולי גם יצביעו על הסימ-
ביוזה היהודית-גרמנית, שהיתה קיימת בחוגים
מסוימים. ידוע שיש מפקפקים, ואין הם קוטלי
קנים, באמיתות הסימביוזה הזאת. ובכל זאת,
היה מין שיתוף-פעולה מתוך כבוד הדדי בחוגים
אינטלקטואליים ודתיים מצומצמים, וזעיר שם
התרחש משהו מקביל במישור האישי-חברתי,
למשל דוקא בחוגי האריסטוקרטיה והבורגנות ה-
נאורה. גם בנדבכים עממיים היתה לעתים מין
סובלנות-הרגל, מהולה במידת מה של חיבה,
חיבת-הרגל, שתקנית ומסויגת. נוכל להתעלם
כרגע מן השאלה באיזו מידה אכן נתקבל ונת-
כבד היהודי כיהודי, מה היה יחס המשקלות בש-
ני צדי 'שיתוף' זה. כי כל זה אינו קובע. הלכך

אם נכיר בעקרון זה ואם לאו, נדמה לי שלגבי
יהדות גרמניה גם הנסיון וההסתכלות המפוכחת
מלמדים: יותר שהחברה הגרמנית היתה מוכנה
להתייחס אל היהודי כאנוש שוה-זכויות, קירבה
אותו וניסתה לשלבו במערכתיה — יותר נטש
הוא את ייחודו היהודי. הסביר הגרמני פנים
ליהודי — וחדל זה להיות יהודי.

אמנם לא היה תהליך זה פשוט וחד-משמעי.
הרי בתחילת התהליך תבע היהודי את האמאני-
ציפאציה כיהודי. וגם החברה הגרמנית הצי-
עה לו את האמאנציפאציה כהשתחררות היהודי.
אמנם קיוותה ואמרה שההשתחררות הזאת תו-
ליך לשחרור היהודי מיהדותו. המגמה לחיסול
היהדות היתה גלויה באמאנציפאציה. ובכל זאת,
הרי צריך קודם להעניק זכויות ליהודי כיהודי,
יהיו התנאים המגבילים אשר יהיו. על כן יוצא
כי כשנקלט היהודי בחברה, היה דמות נקרעת
ושבירה, כדמויות שמצייר פיקאסו: מצליח, מש-
תחרר ויחד עם זה מתפרק, פוחת, מתחסל. ות-
הליך החיסול, לפי ההגיון של הסיטואציה היהו-
דית ההיא, הוא התהליך השולט.

אך דמות הבינים שנוצרה איפשרה גם את
התגובה, את תגובת האיבה. לוא היה היהודי
נטמע בבת אחת, לא יכלה האיבה למצוא את
מושאה. והנסיון ההיסטורי מלמד (דומני גם
נסיון יהדות ספרד כנסיון יהדות גרמניה) שאותו
יהודי העומד בחצי הדרך להשתלבותו, שכבר
חדר למעשה לחברה הסובבת, היהודי שהוא
כמעט בן-בית, היהודי המנצח והמתחסל כא-
חד — הוא הגורם את האיבה המירבית של סבי-
בתו. היהודי שהוא מבחינת ראיית היהדות 'הי-
הודי הבורח', הוא המלבה את השנאה.

הסבר הפנים ליהודי מחסל את אופיו היהודי,
ואלו על ידי האיבה כלפיו נשמר אופי זה. על כן
נוכל לומר בהכללה אלימה, אך לדעתי נכונה ביסו-
דה, שהיהדות האמאנציפאטורית, שהיא לפי מג-
מתה הבסיסית יהדות מתבוללת ומתחסלת, שו-
מרת יהדותה כפועל-יוצא של האיבה, שגם היא
מתכונות-היסוד של הסיטואציה האמאנציפאטו-
רית. או לשון אחר: היהדות האמאנציפאטורית

לתאם את האינטרסים האינדיווידואליים, למצוא את המשותף או לגלות את כוח 'הביניים' — ותמיד אפשר לעשות זאת. ניגוד סופו התאמה ושיי-לוב. בסתירה יש לעמוד מתוך אמונה באחדות הנסתרת, הפועלת במעמקיה. לאויב יש להצמד מתוך ידיעה שלפי רצון התבונה הרי הוא ריע, וגם ישוכנע בכך.

העצמיות וענינה משניים הם לאידיאל הכולל. אם נסיף לכך את מגמת ההתחסלות הטבעה ביהודי גרמניה, נבין את אמונתם העיקשת שויתור על עצמיות מסוגל לקרב את האידיאל הכולל הנכסף. יתירה מזו: הויתור הוא ממהותו של האידיאל. במושגים מדיניים משמעה של אמונה זו שהמאמין ישתוקק לחסות שבצלה ימצא שלום. התבונה ככלות הכל שולטת, ובכוחה לאחד ריפייס. מתוך שליטה זו מודרכים המאורעות למטרות המשותפת, על אף סטיות ארעיות, הנובעות מן הנדבך החושני-לא-תבונתי. אמונה זו ממעטת במשקל הניגודים. ומכיון שהיא נבונה, מפוכחת ומצניעה, היא אולוציוניסטית וסולדת ממהפכות, חסרת תחושת שואה קרבה.

אך בכל צניעותה פועמת הירות רבה לגבי אורתומד מוחשי שאינה שולטת בו. לכבודה ייאמר שזו הירות מתוך פחד. אך כתוצאה מכך היא נתפסת על אף כוללנותה לעמדת עלית, להחוסר סובלנות מדהים בפני כל דעה שאינה טובה עה בחותם הסובלנות והצניעות המיוחד לה. היא בזה לדעה המנוגדת, ונפחדת ממנה.

קל מאד להבין משום מה דבקו יהודי גרמניה באמונת תבונה זו. בה מצאו הבטחת מוצא מן המציאות שהציקה להם ושאימה עליהם. סעיפי אמונה זו מותאמים בדיוק לגורמי מציאותם, כהתאם התשובה לשאלה. אלא שהמציאות באמת מציאות היתה; שלא כהבטחה, שנמצאה כבריחה חסרת אונים ממצאות זאת.

במציאות זאת מתברר שהאינדיווידואלי עומד על שלו עד קצה גבול יכולתו. הוא יודע את צדקו שלו, העדיף מצדק כולל, שלמעשה אינו ניתן לתחושה ולהמחשה. האינדיווידואלי אינו

המר שאנו לומדים מדבריימי יהדות גרמניה הוא שהתהליכים ההיסטוריים במהלכם המוחשי נחתכים ומעוצבים לרוב על ידי טיפוס נחות, תגובה נחותה וממוצע שחיה הוא במורדות הסולם הרוחני. את מהלך הדברים ציין לא תומס מאן כי אם ארתור דינטר. אין צורך לפרט, איזה סוג של בורגנות גרמנית הכריעה את הכף. לעומתם לא צונץ, לא בובר, לא רוונצוייג וגם לא קאפקא ופרויד מאפינים את יהדות גרמניה בדין גורלה (אם כי היא מאפנית אותם). כי אם אותם יהודים רבים שרצו בפשטות להגיע בגרמניה אל המנוחה ואל הנחלה, שנלחצו ועוותו בין הכוחות ונשאר תקועים איך שהוא באמצע הדרך. האמצע הזה של היהודים הנלחצים היה במישור ההשכלתי כמעט כולו כבר בתחום הגרמני. לא כן מבחינה חברתית, ובכך נחשף מצבם האומלל.

ג

מן המפורסמות היא שבהיסטוריה שולטים כוחות 'אירציונליים', ושדבריימי יהדות גרמניה ושואתה מדגימים כלל זה בתוקף. אך כנראה עדין לא נקלט הלקח אצלנו, ודאי לא על ידי רוב מנינם של יהודי גרמניה היושבים עמנו. על כן כדאי לפרט את המימצא, אפילו במעט.

למושגים ראציו ואיראציונלי, התלויים זה בזה, משמעות לא ברורה כלל וגם משתנית לפרקים. דבר זה ממחישה כעת במיוחד ביקורת ההשכלה והתבונה האינסטרומנטאלית והטכנולוגית, כפי שהביעה אדורנו, הורקהיימר והרברט מרקוזה. לצרכינו די שאותה ראציו, אותה תבונה, שבה האמינו יהודי גרמניה, היתה התבונה ההשכלתית-הומאניסטית, שהכילה גם את היעדים ההומאניסטיים: צדק חברתי, שלום-עמים, אשרם של בני אדם. מאמינים בתבונה זו היו גם הלא-רציונליסטים שבהם, למשל בובר ולאנדואר.

תבונה זו מטבעה היא כוללנית. כשהיא דתית, היא חותרת לכלל-דתיות, המטשטשת את ייחודה של ההתגלות ההיסטורית. רוחה הכולל תובע פשרה. הצדק הוא אחד, והריבוי משועבד לו. יש

לטפח תודעה זו, שסופה סבל, חורבן ודראון. מה משמע רוחניות טפילית? זו הרוחניות ה־מקיימת למעשה את יהירות התבונה, הבזה ל־חושני־מוחשי ויראה ממנו. היא קיימת ללא תש־תית מוחשית, השייכת לה ואשר לה היא שייכת. האם צריכים אנו בכלל לדבר על שלילת טפילות זאת? כן, אצלנו ודאי. כי יש מליץ־יושר אדיר לרוחניות הטפילית, והיא האמונה הדתית. בא־מונה פועלת מגמה להתעלות מעל העולמי־מוח־שי, מעל 'העולם הזה' ותולדותיו, להנתק ממנו או להתקיים לצדו. אמונה ודעה כרוכות אצלנו, זו בזו. ואין תימה שנתפסנו, ועדיין אנו נתפסים, לרוחניות שהיא טוענת במין שמחת גאולה ומ־שיחיות שהיא חפשית מתשתית החיים המוח־שיים; ואם לא חפשית, הרי תתיחס לתשתית כלא־לה, ולמעשה, כטפיל לזן אותו.

היה ליהודי גרמניה מורה גדול, שניסח טענה זו לפי דרכו: פראנץ רוזנצווייג. הוא הטיף ל־פילות. הוא ממש תבע שינתק קיום ישראל מא־דמה שלו, משפת דיבור משלו ורק משלו, ממדי־נה, ממאבקי ההיסטוריה, מ'תומת החיים', כפי שכינה זאת ביושר ובדיוק מפליאים. יינק ישר־אל בשרשי יניקה טפיליים מאדמת ניכר!

כורח דבריימינו, שואתם ומצוקתם לימדונו, שרוחניות זו נדונה לכליה. בגולה לא תתקיים; ובארץ לא תתקיים מתוך קיצוץ בתשתית המדי־נית־חברתית, הנאחו בציורי 'מרכז רוחני' או בטענות דתיות מוטעות. אין רוח חיים ללא תומת חיים. הרוח, כך נתברר, צריכה לאדמה, לשפה, לשפת המון; היא נזקקת, אם תרצו לומר, לגסות החיים, גם למדינה, לאוכלוסיה, לגבולות ול־כוח — לאותו כוח שבלעדיו אין תומת חיים. ול־כל אלה כנחלתה שלה.

וכך האמונה. זה היה באמת לקח 'היהדות ה־קונפסיונאלית' ולקח שואת היהדות בגיטו־המו־רח המדלדל ונהרס. אף האמונה אינה יכולה לח־יות חיי אורח או גולה בעולם. גם תהליך החילון הכל־עולמי בא לאשר לקח זה. מכאן מאבקים הכמוס והנואש עם הציונות של יהודים גרמניים שלא למדוהו.

נכנע ל'משותף', שהוא על כל פנים זר לו, כמו בממד אחר. הויתור רק נכפה עליו, אם נכפה, מתוך עדיפות כוח נגדי. ויתור הזולת אינו גירוי לפשרה, כי אם קריאה להרחבת תחום העצמיות נגד המוותר. לרוב אין הויתור אות לתבונה, אלא אות למידת הנכונות להצטמק ולהתחסל. המא־רעות אינם מודרכים ישירות לתכלית שמתכונת תבונתית זו או זו מציבה אותה ומחייבת אותה. השואות המתרחשות שקולות כנגד הקידמה. וב־דבריימי ישראל ודאי צדקו מהאולוציוניסטים נביאי השואה. סתירה אינה נמוגה בפני קסם הסינתזיה התבונתית, אף שזו מסוגלת להצביע על קיום מאחד זה או זה. טבעה של סתירה שתיעשה עד תום. היא לא תרפה עד שייפגעו בה המתכתשים. הסינתזיה, אם תיווצר, תיווצר לאחר משר, חיסול ואפיסת כוחות; וזאת אומרת שלמעשה היא כבר אינה ה'סינתזיה' של זו הסתירה, שאין לה 'סינתזיה'.

ד

שוב: איני מתכחש להישגיה של יהדות גר־מניה. בהיותה ניוונה מאותה פריחה רוחנית ש־התרחשה בגרמניה החל ממחצית המאה הי"ח, ושחוף מתקופת פריקלס באתונה אין כמוה — פריחה שהקסימה בשעתו את היהדות המשכילה כולה — הגיעו יהודי גרמניה לאינטליקטואליות עניפה ופורצת, למחשבת דת ולתסיסה אמנותית, שאנו, היהודים במדינת ישראל יכולים מבחינות רבות רק להתקנא בהן. יתירה מזו: כיוון ש־חוף ממיעוט קטן מאד כולנו למעשה יהודים מתבוללים' בהשכלתנו ובמרבית דפוסי מחשבת־נו, הרי אנו שותפים לרוח היהדות האַמאנציפ־א־טורית, ורוחניות יהדות גרמניה על בעיותיה מש־משת לנו תקדים מבחינות רבות, מדעת או שלא מדעת. אך רוחניות זו, בעצם רקמתה ובגורלה, גם מכילה לקח, והוא מן הלקחים היסודיים ביותר. והוא, שרוחניות לא תעמוד, לא תמלא את תפקידה ולא תהיה שלמה עם עצמה כרוח־נ־י־ו־טפילית. אמנם היא קיימת. התודעה ה־אמללה קיימת ופירותיה עמה. אך לא מתפקידנו